ЗБОРНИК

ПРИЛОГА ЗА ПОЗНАВАЊЕ

ТИМОЧКЕ КРАЈИНЕ

КЊИГА IV

„Први и главни сарадници Блаженопочившег
ога Оца и Моји били су синови Тимочке Крајине".

Њ. В. Краљ Александар I Карађорђевић

УРЕДНИК
МАРИНКО СТАНОЈЕВИЋ

Министарство просвете, решењем ПБр. 1828 од 8 јануара 1930 год., одобрило је да се Зборник препоручи за набавку књижницама основних, средњих и сред. стручних школа.

ЗАЈЕЧАР
ШТАМПАРИЈА М. ДЕСПОТОВИЋА
1937

Цена 20 дин.

Антропогеографски преглед Тимочке Крајине.

I

За антропогеографска проучавања нашега народа и дијалектолошко-лингвинистичка испитивања његова језика Тимочка Крајина претставља крупан научни интерес. Још 1876 год. Стојан Новаковић пише Ватрославу Јагићу, између осталога, о дијалекту тимочком, ношњи и обичајима тимочким ово:

„Тимочки дијалект вредио би озбиљније студије. По мом распитивању, које чиних летос од једног урођеника сад професора и који га добро познаје, у дијалекту па у ношају и обичајима, још се види толико црта, да познаваоцу старине ових красних земаља није тешко познати можда последње трагове некадашњих Тимочана. Нешто се али не много види у књизи Милићевића.“ [1])

У Тимочкој Крајини су све главније одлике т. зв. централног типа са свима његовим варијететима: велико етничко шаренило, разнолика ношња, архаични народни обичаји и патријархалне навике, разноврсност дијалеката. У њој се преплитају све познатије наше миграционе струје и осећају трагови утицаја суседних народа, које је тешка историска судбина овде набацила једно на друго. У Тимочкој Крајини се укрштају, на име, динарци, косовци. моравци, тимочани, шопови, видински загорци и досељеничко румунско становништво из Ердеља и Румуније. Широко је овде и разноврсно поље за рад на проучавању народног живота у најширем смислу те речи: за етнографа, лингвисту, археолога, и т. д.

И доиста најизразитији претставници наше националне

1) В. Јагић: *Спомен мојега живота.* Посебна издања Српске Краљевске Академије, књига LXXV. Друштвени и историјски списи. Књ. 30, стр. 362.

науке, почевши са знаменитим научним радником *Стојаном Новаковићем*, као што су: Д-р *Јован Цвијић* (својим темељним антропогеографским и географским испитивањима), Д-р *Александар Белић* (својим проучавањима дијалеката Источне Србије), Д-р *Тихомир Ђорђевић* (својим прилозима за познавање наших Румуна, у архивским истраживањима и т. д), Д-р *Никола Вулић* (својим проучавањима и публикацијама античких споменика из Тимочке Крајине), и т. д. ударили су солидан темељ проучавању Тимочке Крајине.

У антропогеографском погледу Тимочка Крајина је врло слабо проучена. До сада су извршена неколика антропогеографска проучавања у старом Књажевачком округу, од којих је публикована само студија о Заглавку (у XX књ. Етнографског зборника Српске Краљевске Аакадемије). [1])

По наредби Њ. П. Епископа Тимочке Епархије г. Др. *Емилијана* објављено је јубиларно издање Летописа Епархије Тимочке, у коме има добрих података и за атропогеографију Тимочке Крајине.

У дијалектолошком погледу проучен је детаљно само Северно-тимочки дијалекат (т.ј. дијалекат Тимочкога среза). [2]) Треба подвући овде и појаву знаменитих студија дијалеката Источне Србије Д-р Александра Белића [3]) и Олафа Броха. [4])

Проучувања Тимочке Крајине ранијих писаца, као: Милана Ђ. Милићевића, Драгољуба К. Јовановића, Д-р. Стевана Мачаја, и т. д. према данашњим захтевима позитивне науке, не могу довољно послужити као озбиљни прилози за антропогеографска, етнографска, па ни дијалектолошка испитивања овога краја. У њима има само прилично грађе за географију и новију историју Тимочке Крајине.

Године 1932. изишла је књижица *Поречка Крајина* (у спомен стогодишњице Доњег Милановца), од Богосава Млад.

---

1) Из једног извештаја Српске Краљевске Академије за 1932. г. види се да је она примила антропогеографски рад професора *Косте Јовановића*: *Неготинска Крајина* и *Кључ*, за *Насеља*, који ће знатно попунити знање о Тимочкој Крајини.

2) Маринко Станојевић: *Северно-тимочки дијалекат* (Дијалектолошки Зборник С. К. Академије, књ. књ. II, стр. 360 - 461.).

3) Д-р Александар Белић: *Дијалекти Источне и Јужне Србије* (Дијалектолошки Зборник С. К. Ак., књ. I.),

4) Olaf Broch: *Die Dialekte des südöstlichsten Serbiens*, у Schriften der Balkancommission, linguistische Abtheilung, III. Wien.

Пејића, учитеља. У њој има по који користан антропогеографски податак за насеља Поречког среза. Пејић је описао укратко, често без икакве научне системе, сва села Поречкога среза. Писац се задржава најчешће на историји Пореча новијега доба.

II

Тимочку Крајину, према антропогеографији данашњега становништва у њој, можемо поделити у две изразито различите области: на северну, *метанастазичку*, и јужну, *аметанастазичку* област. Гранична је линија међу њима Вратарничка клисура и планина Тупижница.

Јужну област насељавају *Тимочани* са сва своја три варијетета: *Заглавчанима* (у срезу Заглавском), *Тимочанима* (у басену Тимочкога среза) и *Сврлижанима* (у срезу Сврлишком). Метанастазичко становништво северне области, ради лакшега прегледа, можемо поделити на *Загорце*, *Тетевенце*, *Косовце* (косовско-метохијску и динарску струју), *Моравовардарце*, *Црногорце* и *Влахе* или *Румуне*.

1. Тимочани

Целокупно данашње становништво *Заглавка* дели се на досељенике и старинце. Старинци су они којима је ту старина, ћуковина, ћутуковина, а зову их и старовремцима, јер воде своје порекло ту из старог времена.

Досељеници су они који су се доселили у Заглавак из околних или даљих области. Најстарији су досељеници у Заглавку из осамнаестог века. За неке се прича да су се доселили још у доба Косовског боја. Али је ово тврђење несумњиво претерано.

Највише је досељеника из Пиротскога округа, а потом из области данашње Бугарске. Има из тога доба и неколико породица из Старе Србије, које се овде називају *Арнаутима* (јер се, вели се, доселили „из *Арнаутлък*“).

Цео Заглавак добио је у осамнаестом веку око тридесет нових породица. Досељавање је вршено са југоисточне стране, највише долином Трговишкога Тимока, и није вршено у већим масама, већ појединачно.

Доба ратовања за ослобођење изазвало је јако комешање народа и у Заглавку. У народу живи доста свежа традиција о исељавању у унутрашњост Србије, особито у Мораву. Али

се ипак велики део тих породица вратио на своје старо огњиште по ослобођењу. Али највеће врење између Заглавка и Пиротскога округа и онда још неослобођене Бугарске осетило се тек када стара Гургусовачка нахија, а с њом и Заглавак, припаде 1833. године Србији. У тамошњем народу оживе нада да ће се и он ускоро ослободити. Турци, пак, видећи како отпада део по део с њихове царевине, постадоше кивнији и осионији према народу (раји), па почеше све већа насиља вршити над њим. Такав притисак од стране Турака изазва жив отпор у оживеле раје. Сукоби неминовни, а бегунци из Пиротскога округа и суседне Бугарске све чешћи. Не прођоше ни три године од ослобођења Гургусовачке нахије (1833), а изби силан покрет у суседној турској царевини под именом *пиротски бунт* (1836). Прво се јави протест у виду емигрирања неколико стотина Пироћанаца. То је било с пролећа 1836 године. Кнез Милош, иако је по свој прилици био и сâм умешан у овај покрет, настане са суседном турском влашћу да утиша овај „бунт“, али је с тим већ теже ишло; шта више буна се распростре и на Берковичку нахију. Сличан покрет претио је да се јави у целом суседству Србије. Колико се тај народ уздао у онда тек полуослобођену Србију, види се из једнога писма Аврама Петронијевића, који је од стране кнеза Милоша био изаслан у Пирот ради утишавања буне: „Све је напело главу, и оће да овде никаква Турчина не остане, и ако не отиду Турци с добром, да ће ударити на варош (т.ј. на Пирот). Кажу да само очекују док од Вас стигну топови и мало нешто индата, што сте им обећали!“— А како је онда ослобођени Гургусовац био место где су Пироћани сковали своје планове о ослобођењу и како је српска власт равнодушна била према целом том покрету, види се лепо из напред наведенога писма: „Мене је жао“, пише Петронијевић кнезу Милошу, „и на исправничество и на неке капетане гургушевачке, што нису узели на ум шта су се пироћани договарали, те ово зло још пре да се пресече. Сад ме стра да веће зло не буде и да се ватра даље не пространи. Пироћанима је неко напунио главу, да ће им Ваша Свјетлост помоћ учинити, кад они само почну. Ово им сада нико не може извадити из главе, мањ само Ваша Свјетлост“. Немири су се понављали целог пролећа и лета, док се на једвите јаде не свршише потпуним умирењем побуњене раје.

Потребно је било рећи више о овоме покрету у суседству старе Гургусовачке нахије, јер је он довео повише породица у Заглавак, како из Пиротскога округа, тако и из области данашње Бугарске. И овде је већи број досељеника из Пиротскога округа, него из свих осталих области.

Које из Пиротскога округа, које из Бугарске, које из осталих области, доселило се у првој четвртини прошлога века, особито од 1833—1836 год., око четрдесет породица.

И у најновије доба, после ослобођења, било је досељавања у Заглавак, али у знатно мањој мери. Махом су то призети или накаламковци. Досељеници, долазећи овде, задржавају своја старинска презимена, своје „подрекло“.

Ни најновији досељеници, да оставимо старије, не разликују се скоро ни у чему од старинаца, ћутуклија: ни по језику, ни по ношњи, ни по обичајима, нити по каквим другим особинама. То је понајпре отуда што досељавање није вршено у масама, већ појединачно, те се такве јединице лако утопљавале у старинско становништво, а друго и због тога, што су досељеници махом из области у којима живи у многоме врло сличан елеменат.

Досељеничких породица има у целом Заглавку свега 98, и оне су, према области одакле су досељене, овако расподељене:

1.	из Пиротскога округа	51 пор.
2.	„ Бугарске	22 „
3.	„ Сврлига	3 „
4.	„ Средњега Тимока	11 „
5.	„ осталог Заглав. среза	5 „
6.	„ Црноречкога округа	1 „
7.	„ Нишкога округа	1 „
8.	„ Старе Србије	4 „
	Свега	98 „

Овоме броју досељеника треба додати још 9 породица, за које се не зна одакле су досељене.

Огромну већину, управо масу становништва, *сачињава старинско или ћутуклијско становништво.*[1]) Али и оно је

[1]) „И од Шумадије и од Мораве је у неколико различна источна Србија. Изгледа да овде има највише старинаца или таквих породица, којима се не зна порекло, и то их је све више идући од Дунава Пироту“. — Д-р. Јов. Цвијић: *Антропогеографски проблеми Балканскога Полуострва, Насеља*, књ. I, стр. CLXXXVIII.

било врло покретљиво у границама Заглавка: непрестано се померало и преливало из једнога у друго село Заглавка. Сва новија села у Заглавку постала су опет од старинаца из Заглавка. И ове старинске породице, преселивши се у друго село, задржавају своје старо презиме, али дешава се и да га промене. Опажа се да су села у брдовитијем делу Заглавка састављена од чистих старинаца, док села у долини Трговишкога Тимока више су прошарана досељеничким становништвом.

Ово што је речено о Заглавку, вреди и за *Тимок*, т. ј. за насеља среза Тимочкога. Пре ослобођења, села у срезу Тимочком била су припета више уз огранке Старе Планине и планине Тупажнице После ослобођења опажа се код њих тенденција да се спуштају у долину Тимока, ближе главном друму.

Уколико има досељеника, сви су највећим делом из Загорја. Досељавање је вршено поглавито долином реке Клисуре, преко теснаца *Кадибогаз*. Најчистије старинско становништво налази се овде, у селима среза Тимочкога.

Област *Сврлиг* или (службени назив) *Сврљиг* названа је тако по старом граду *Сврлигу*, чије се рушевине виде и сада на стенама изнад Сврлишког Тимока. Отуда је и срез добио своје име *Сврлишки*. Између Тимочана и Заглавчана с једне и Сврлижана с друге стране постоји прилична разлика како у језику, тако и у ношњи. Становништво Сврлига је старинско и хомогено.

У антропогеографском погледу Сврлиг није нимало проучен. Неколике је само кратке белешке дао о њему Драгољуб К. Јовановић у својој расправици *Из Тимочке Крајине — Књажевачки округ.*

„У Горњем Тимоку (тако Јовановић зове Сврлиг), а на име у селима: Лукову, Влахову, Perишу и др. знају и данас, да су се њихови претци доселили из пиротског и трнског округа. Кад су се први пут доселили, по причању, нашли су свуда пустош и празну ненасељену земљу. У народу је остала прича и данас, да је некада тимочки крај тако био опустио, да се по плодним пољима и странама тимочким чуло само урлање зверова и ћукање ћукавца; они једини прекидаху гробну тишину жалосног и опустелог тимочког краја...“ (с. 5—6).

Традиције о појединим породицама у Сврлигу врло су живахне и многобробројне. Такву једну наводи Јовановић о

породици *Арнаутима*, за коју се прича да се доселила у осамнаестом веку у Сврлиг из Голака. „Њихови претци трпели су зулуме од Арнаута. Субаша, који је био над Голаком, мучио је и глобио сиромашне Голачане, да су се због њега многи морали раселити. Једне зиме, како причају, наређено је било Голачанима, да изађу на друм да разгрћу снег. Зима је била, да се дотле није запамтила. Народ је и онако био огорчен што се глоби, кињи и мучи којекаквим дацијама и кулуцима, а сада субаша окупи на друму поједине и да злоставља. Особито беше киван онима који се усудише, да своје незадовољство јавно исказују. Породица „*Арнаути*", њих осморица из задруге, озлојеђени на субашу, договоре се, те субашу још онде на друму убију, баце 8 лопата с којима су разгртали снег, и одатле, пошто крену сву своју чељад од куће преко планина, бежећи, спусте се у књажевачки округ, други пашалук, где се и стане".

„Слична традиција живи и у породицама Ђусића, Татараца и др. О Ђусићима, на прилику, зна се, да су се у прошлом веку доселили у село Мерџелат из Старе Србије; да је то била једна јака задруга, и да су се једни отселили дубље у унутрашњост Србије, у село Гледић (у Д. Гружи), где и сада живе, а други у Мерџелат" (с. 7—8).

У старом Књажевачком округу, по огранцима планинским, јако је за време турске владавине, био развијен хајдучки живот. То нарочито вреди за Сврлиг, у коме су се доскора осећали трагови хајдучког живота. Хајдуци су се борили поглавито против Турака, против њихових насиља. „О неком Давиду, хајдуку, прича се и данас, да је основао село Давидовци; о Радмилу, да је основао село Радмировци и т. д. У селу Галибабинцима, поред пута, с јужне стране, стоји и данас један спомен висине скоро два метра од камена и на њему натпис: Петар 1772-ге године..... Прича се да је на том месту погинуо од Турака и на том месту сахрањен неки Петар хајдук, који је више година хајдуковао у Сврљигу." (Ibidem, стр. 12).

У Првом устанку, из Сврлишке области Карађорђе је многе породице отселио у унутрашњост Србије, да се не би становништво излагало ратним опасностима. Изузетак учине Заглавчани, јер су били заклоњени својим непроходним планинским кланцима.

Одмах по ослобођењу Тимочке Крајине, избеглице из Мораве стану се нагло враћати у своја често сасвим разорена и попаљена села. За време пиротске буне и Сврлиг је примио нешто пиротских избеглица. Али је несумњиво велики број избеглица дошао у Сврлишку област (преко Грамаде) из Нишаве за време велике побуне нишавских села у 1841 год. „У току једне угушене буне у околини Ниша 1841. год., око 10.000 душа пребегло је у Србију“ (Цвијић, *Насеља*, 12, стр. 33).

2. Загорци

На граници северне, метанастазичке, и јужне, аметанастазичке области налазе се *Загорци*. То су села *Заграђе* и *Вратарница* и, у срезу Тимочком, негдашње *Загорско*, данас *Ново Корито*. Ново Корито је најчистији претставник загорске струје.

Загорје је са Тимочком Крајином делило заједничку судбину вековима. За време владавине сачињавали су *Видински пашалук*. — У нашој средњевековној литератури познато је као *Загорије* regio transmontana. На једном јеванђељу, писаном у Светој Гори, у лаври св. Атансија атонскога, налази се запис у коме се тврди да је цар Душан под својом влашћу имао *„Загорије даже до бдинја.“* [1])

Милан Ђ. Милићевић, у својој *Краљевини Србији* (*Нови Крајеви*, Београд, 1884), говори нешто опширније о Загорју и Загорцима:

„Предео од тога била (т. ј. од Старе Планине или Коџа Балкана) на север ка Дунаву зове се *Загорје* или *Загорско*, и људи *Загорци*“. Загорци се, по њему, разликују од Торлака говором и оделом; само, вели, те разлике не падају одмах у очи невичну гледаоцу. Загорци своје гуњеве шарају црвеним гајтаном, а Торлаци црним. Женска ношња много се јаче разликује од тимочке женске ношње. Обичаји су исти као и код Торлака. Славе славу као и Торлаци (с. 167 и 182).

Вук Стеф. Караџић знао је такође за овај назив. Под речју з а г ȍ р ј е он даје ово објашњење: das Land hinter den Bergen, z. B. als momen propr. des Landes jenseits des Timok (Срп. рјечник, с. 177).

1 Нићифор Дучић: *Старине Хилендарске*, Гласник Српског ученог друштва, књ. 56, стр. 60.

Загорје је, према томе, онај део северозападне Бугарске који је укљештен између огранака Старе Планине, што чини границу између наше Краљевине и Бугарске, доњега Тимока и Дунава и на истоку до реке Искре. Целој овој области био је за све време њенога историјског живота управни, административни центар Видин, који се у нашим народним, епским и лирским песмама врло често пева. Наша народна песма *Маргита девојка и Рајко војвода*, која се може назвати народска етнографска карта српскога народа, пева овако:

„На Видину, граду бијеломе.
„Онђе бјеше старац Владиславе".

Алегорична народна песма Радул-бег и *бугарски краљ Шишман* пева како краљ Шишман, „од Трнова, до земље Бугарске", зове Радул-бега, војводу од Каравлашке и Карабогданске, да му крсти сина. Радул-бег посумња да ће га Шишман преварити: да ће га погубити, да ће му отети земље и градове и заробити му љубу Анђелију, па пита своју љубу за савет. Анђелија га посаветује да за то припита свога брата Мирчету, кога он држи у тамници због свађе

„Око пусте земље Каравлашке,
„Каравлашке и Карабогданске".

Мирчета га саветује да поведе собом пијаницу Ђуру, Грчића Манојла и Срба Радосава, али му Радул-бег вели:

„Дош'о нам је Грчићу Манојло,
„И са њима пијаница Ђуро;
„Нема овђе Срба Радосава,
„Већ га кажу у Видину граду".

Мирчета му саветује да пише Србу Радосаву да га чека на води Босути:

„Не плаши се краља Шишманина:
„Ако стане рујно пити вино,
„Пиће за те пијаница Ђуро;
„Ако л' оду грчки говорити,
„Говориће Грчићу Манојло;
„Ако л' буде мегдан дијелити,
„Дијелиће Србе Радосаве." [1]

Тако и би: краљ Шишманин, место да изнесе дете на крштење, стане грчки говорити да погубе сву четворицу. Срб Радосав онда „потрже мача зеленога, те погуби краља Шишманина".

---

[1] Вук Стеф. Караџић: *Срп. нар. пјесме*, II, 436.

У нашим народним песмама Видинска област зове се и *Видинска Крајина*:

„Оде вила у Мироч планину,
„Оде Марко с побратимом својим,
„Отидоше Поречкој крајини,
„И Тимок су воду пребродили
„На Брегову селу великоме,
„Па одоше *Крајини Видинској*."

У тимочкој народној поезији, лирској и епској, има врло много помена о Загорју. Ево неколико одломака (из моје збирке народних песама):

Паси, паси. сивко и зеленко,
Че идете далек за девојћу,
Проз три горе у равно *Загорје*.
Там казују лепо оро игра,
Оро води Миља *Загорћиња*,
А до ове Мара *Загорћиња*.

Или:

Таг говори лепа Ружа:
„Мучи, тато, замукал га!
„Да ја си имам тројицу
„До тројицу љубовника.
„Један ми је у Поломје;
„Други ми је у *Загорје*,
„Трећи ми је близу горје.
„Што то мије у Поломје,
„Поломје га поломило!
„Што то ми је у *Загорје*,
„*Загорје* га изгорело!
„Што то ми је близу горје,
„Бог му живел миле мајће,
„Миле мајће, мен' девојће!"

По народној традицији Загорје је имало својега, загорског војводу, *Љутицу Богдана*, чији су двори били у у Кули, сада варошици у Бугарској. Његово је имање, по тој причи, било у Татарни,[1]) испод села Вражогрнца. У народној песми *Маргита девојка и Рајко војвода* певач пева:

„На Загорју месту питомоме,
„Онђе бјеше Љутица Богдане."

Загорци су по језику, ношњи и обичајима, само један варијетет наших Тимочана. Језик загорски има све основне црте тимочкога дијалекта: џ и ч м. старога **dj** и **tj**; вокално

1) Милићевић М. Ђ., *Кнежевина Србија*, стр. 881.

л; очуван полуглас (место старих ъ и ь); замена назала ѫ и ѧ са *у* и *е*; непретворено *л* на крају речи и слога, и т. д. Загорци су се, за време робовања, исељавали преко Дунава у Румунију, а из Румуније у Русију, или су се повлачили у огранке Старе Планине. После ослобођења силазили су из балканских кланаца у своје равно, питомо Загорје.

Западни део Загорја заселило је румунско становништво. Влашка су села: Врф, Брегово, Ракитница, Косово, Делејна, Тејановци Гънзово Чунгуруз, Флорентин, Јасен, Негованoвци, Гомотарци, Кошава, Сланотрн, Кутово, Шеф, Керимбег, Бориловац, Моланије, Мулумање, Каленик, Бошњак, Раброво. Село Смрдан засељено је Бугарима и Румунима, а село Грци Румунима, Србима и Бугарима.

Граница је између Загораца и Румуна (Влаха) поглавито друм који води из Видина у Кулу. Западно је поменуто румунско насеље, са малим изузетком села са мешовитим становништвом. У крајњем северозападном куту је *Ново Село*, за које се мисли да је остатак старих загорских католика.

Загорци су, у току историјскога свога живота, особито после ослобођења Бугарске (1878), прошарани јако досељеницима из источне Бугарске.

Граница између Србије и Загорја имала се повући, према Букурешком уговору од 1812 год., онуда куда је ишла те године. Том приликом је граница помакнута овде нешто дубље у Турску, у корист Србије. У мешовитој комисији која је дефинитивно повлачила државну границу, био је Турски комесар *Ћешиф Ефендија*, српски пак *Ђорђе Протић*, члан суда и *Јован Вељковић*. У Велики Извор комисија је дошла 19 децембра 1833 год. За Велики Извор Кнез Милош је дао у своме „наставленију" једну специјалну тачку, која гласи:

„4. Будући да, по гласу карте, Сербіи и Велики Извор припада, а ја га летос само зато нисам заузео, што сам се бојао да Турци, унутри налазећи се, не почну бити се, па да пушка не пукне, које је сам Хусеин Паша мени свјетовао, да се тога само чувам; то нек и исто село комесарима моим преда".[1]

Под 19 дец. 1833, Ђорђе Протић шаље извештај Кнезу Милошу из Извора, у коме јавља да су почели ударати по

1 М. Петровић: *Финансије и установе обновљене Србије*, књига I стр. 189.

граници белеге, „и од устија Безданице до Вршке Чуке већ смо обележили, при коем граничењу и означеним белегама заузели смо Велики Извор, из коег ће сутра одмах до сада у њему бивши Субаша кренути се. Одредивши границу од устија Безданице и Вршке Чуке, премда смо више од једног сата места од Извора даље заузели, опет је једно парче Изворске земље онамо остало, које по карти никако прикучити нисмо могли. Но при свем том како пропис за ограничавање гласи, ако кои корак нисмо више заузели, заиста попустили нисмо"[1]).

Због тога што један део великоизворског атара није могао бити заузет, многи су се Великоизворци после иселили у Турску и образовали ново село *Извор-Малу*.

Повлачећи даље границу, наши чланови комисије успели су да заузму село *Ново Корито*. Између Корита (тако се онда звало то село) и Ошљана пролазила је граница 1812 год. преко *Кадибогаза*, између Србије и Турске. У извештају Кнезу Милошу јавља Ђорђе Петровић под 24 дец. 1833 год. из Гургусовца следеће:

„Поставивши границе до Великог Тимока, као што горе рекосмо, добили смо још једно село у клисури између Китке планине и Расоватог камена, именом Корито, око 40 кућа велико, које је нахији Белиградчићској принадлежило и до којег је и караула турска била. Ово смо село доста са натегом добили, будући је с оне стране клисуре гди је прелазк Кадибогаза, но најпосле оснивајући се на правац кои од Китке планине на Расовати камен иде, и по коем правцу и то село нашој страни припада, најпосле добијемо га и пошто белеге поставимо, наредбу учинимо, да се караула турска с наше земље крене". [2])

Име селу (Корито) доцније се промени у *Загорско Корито*, а још нешто доцније у *Ново Корито* (према *Старом* Кориту у Заглавку).

И Ново Корито је добар део свога синора изгубило при повлачењу границе, те се и данас због немања добре земље за обделавање пати.

1 Ibidem, стр. 294.

2 Ibid., стр. 295.

Ново се Корито заселило у осамнаестом веку, и то из Загорја, из ових села: Превале, Чупреће, Репљане, Смољановаца, Горње Луке, Чивлика (близу Белограчика), Средогрива, Салаша, Стајћоваца, Железне, Праужде, Д. Лома. Узрок досељавању била је несигурност од Турака.

Друго село насељено Загорцима, са можда нешто Тетеванаца, јесте *Заграђе*. Становништво му је највећим делом из Загорја, а, тврди се, има досељеника и из Тетова. Добрим делом насељено је из Раковице, одакле има врло много одсељеника по Морави и Браничевској области.

Из Заграђа се по ослобођењу (1833) становништво стане спуштати у долину, у теснац Вратарницу, где су биле свега две друмске механе, па ту засели ново село *Вратарницу*. То је сада велико друмско село, чије су куће поређане с обе стране друма.

И данашње село Вратарница има свој заселак *Змијанац* (близу М. Извора). Није искључена могућност да се у скорој будућности заснује и овде ново село.

По селима у басену тимочком нађе се по која породица из Загорја, али се оне губе у старинском тимочком становништву.

„После Влаха“, вели Д-р Цвијић, „долазе досељеници из разних крајева данашње Бугарске, поглавито из *Знепоља*, *Загорја*, *Берковице*, *Видича*, *и Лом-Паланке*. Њих има у много мањем броју но што би се ишчекивало. Ово би се могло једино тиме објаснити што источна Србија не спада у толико плодне и богате крајеве, као што су Морава или Шумадија; и зато многобројни печалбари из суседних делова Бугарске, који су прелазили преко источне Србије у Мораву и Шумадију, нису у источној Србији у великом броју остајали и настањивали се“. [1])

3. **Тетевенци**

Тетевенцима називам колонисте, досељенике из источне Бугарске, поглавито из источне Бугарске, поглавито из *Тетевена* и његове околине. Они су заселили у Загорју *Кулу*, *Големаново*, *Бојницу и Шишинце*, а по неким још и *Старопатицу*. У Тимоку заселили су извесне делове Великог Извора, Грљана и Зајечара.

1) Д-р Јован Цвијић: *Антропогеографски проблеми Балканског Полуострва, Насеља*, књ. I, стр. CLXXVIII-IX.

Да су се они доселили из Тетевена и његове околине, поред традиције која живи у народу, доказ је и добро сачуван њихов језик. По предању, које је забележио С. Дацов, они су се доселили у почетку осамнаестога века. То исто доказује се и мојим истраживањем, чињеним у погледу времена њихова досељења. Тврђење Dr. Јов. Цвијића да се „известан број шопских породица из Тетевена и околине иселио у тимочки слив и засновао једно предграђе у Зајечару и крајеве у селима Великом Извору, Грљану и Вратарници после ослобођења Србије“, погрешно је.

Ови су се досељеници доселили у исто време, па је та сеоба имала шире размере. Какви су их узроци кренули из њихова завичаја, показаће даље излагање.

У бугарској историји нису неосновани гласови о разоравању и ништењу, која су чинили Татари по бугарском Подунављу од Црнога Мора до Видина. Кримски су Татари признали над собом турску власт 1475 године. Од тада су долазили на Балкан у великим хордама, које су износиле по каткад и педесет хиљада војника. Ако је требало разорити и опленити који непријатељски крај, тај су задатак обично добивали Татари. Они су се били толико навикли на пустошење, да су то вршили кад би пролазили и кроз најмирније турске области. У шеснаестом и седамнаестом веку, кроз Бугарску, особито кроз њене источне крајеве, неколико су пута пролазиле татарске хорде, особито кад су имале да учествују на страни Турске у борби противу њених непријатеља. Нарочито су учествовали у рату противу Аустрије (1683 — 1693) и својом суровошћу су се јако одликовали били у побуњеним крајевима Тимочке Крајине и Загорја, што је и натерало становништво у бегство преко Дунава (у Румунију). Источна Бугарска у то доба била је пуна Татара, јаничара и бескућника, ренегата свакојаких народности.

Према Дринову, по коме и доносим предње, у области Добруџе, Делиормана и Горилова било је крајем шеснаестог века око 400 — 500.000 Бугара, а Турака око 150.000

Прва половина осамнаестога века, може се рећи, најцрње је време у животу бугарскога народа. „Ниједна“, вели Дринов, „утешна црта, на којој би се могао одморити уморни поглед од тешкога јарма; никакав знак духовнога живота народнога“. — „Наш је народ“, наставља Дринов, „био мртав

у почетку осамнаестога века: Бугари већ нису постојали као народ: била је то само гомила људи пригњечених, удављених... И сама реч языкъ, народ, била се изгубила и замењена је речју *хора*, узетом из грчкога, па је претстављала житеље, оптерећене тешким напорним радом. Ако је који и успео да се попридигне, већ онда није био Бугарин, него Грк, јер Бугарину није приличило да живи као грађанин, већ је то било дато само Грку."

Ето какав је био живот бугарскога народа у почетку осамнаестога века.

По Д-р J. Цвијићу, и крџалијске хорде су биле узрок расељавању.

„Крајем XVIII и у почетку XIX века формирале су се у европској Турској многобројне крџалијске хорде. Овим именом су назване пљачкашке чете. Међу њима су биле најпознатије оне које су се скупљале око Али-Паше јањинског и Пазван-Оглу видинског... У ове чете су ступали људи разних народности, поглавито Арабанаси. Без вере и закона, крџалије су живеле на рачун хришћана и били су њихови најсуровији угњетачи. Пустошили су читаве области, нарочито у шопској зони и у централним и пиндским деловима Полуострва. Становништао се повлачило пред њима и растурало у свима правцима. Шопи између Враце и Видина бежали су у Стару Планину, други су прешли Дунав и иселили се у Влашку, Бесарабију и Банат. (Насеља 12, с. 30).

Види се јасно зашто су се Тетевенци у почетку осамнаестога века кренули на запад и дошли овде, где су данас. Турско их је насиље нагнало да емигрирају.

Тетевенци су овде затекли старинско становништво и измешали се с њим. Такав је несумњив случај у Великом Извору. Да су они затекли овде српско становништво, види се врло лепо и данас. Пре свега, име *Велики Извор* несумњиво је српско. А име *Велики Извор* забележио је још 1784 године аустријски потпоручник *Покорни*. Још онда је Велики Извор био врло велико село (имао је 150 кућа).[1]

Друго. Велики Извор је подељен и данас на два сасвим различита краја: *горњи крај* и *доњи крај*. У горњем крају су Тетевенци, у доњем Срби (Тимочани). Тетевенци и данас имају засебна гробља, Срби пак своја. Сем тога у погледу дана

1 Летопис Епархије Тимочке, књ. III, стр. 95—97.

давања задушница води се строга разлика између једног и другог краја.

Тетевенци су успели да наметну свој језик Србима. Они су *асковци* [т.ј. имају личну заменицу првог лица *аз* (ас)]. Изговарају ѣ под акцентом као *ја*: *љаӣ*, *сњак*, *мљако*; назал ѫ изговарају као мукао глас ъ: р ъ к а, д ъ г а, с ъ б о т а; вокално *л* као ъ л: в ъ л н а, в ъ л к, итд. Али се осећа и у њихову језику снажан утицај српског језика, те је данас великоизворски говор права мешавина између српског и тетевенског говора.

У Грљану су Тетевенци измешани са Власима. Пола и пола. Власи су се раније доселили, крајем XVII века, из румунског села *Гурле*, према ушћу Тимока у Дунав. Од *Гурлијани* (тј. становници села Гурле) дошло је име селу *Грљане* или *Грљан*.

Најранији је помен, данас познат, о *Зајечару* из 1720 год. који нам казује да је он, у почетку XVII века, био засељен Србима, а вероватно и са нешто Тетевенаца и Влаха.

Село *Бојница* (у Бугарској) има данас двојако насеље: српско и тетевенско (бугарско).

Велики Извор је најекспансивније село Тимочке Крајине. Из њега се, у Првом устанку, иселио врло велики број становника у Мораву и Браничево. У Ресави је тада (1807—1809) засељено одавде село *Дубље*, близу Свилајинца, које је сачувало и данас све своје карактерне особине: језик, ношњу, итд. Исељеника Великоизвораца има врло много у Јасеници, Лепеници, па чак и у Смедеревском Подунављу.

Великоизворци су необично вредни, жилави, штедљиви, издржљиви. Јако се плоде. Чувени су као привредници били и раније (у доба Пазван-Оглу-а), а и данас (н. пр., познати су надалеко великоизворски коњи).

4. **Косовци**

Пре него што су се Косовци доселили у Црну Реку, ова је била јако запустела. „У источној Србији, на северу од Ртња", вели Д-р Цвијић, „у сливовима Црне Реке, главног Тимока,.... има врло мало старинаца, потомака средњевековног тимочко-браничевског становништва. И колико их има, махом су се у турско доба сељакали из слива једне у слив друге реке или су прелазили Дунав и опет се враћали; нарочито их има доста који кажу да су дошли из Баната и јужне Русије

(и ове зову кашто Московима). Било је једно доба, изгледа нарочито друга половина XVII века, када су ови крајеви скоро опустели, и данашње становништво једва што зна о старијем, и његова гробља назива *незнаним гробовима*. Старо је становништво било српско, јер је сва номенклатура српска и у крајевима где сада Власи превлађују. У готово опустеле котлине северно од Ртња најпре су дошли Косовци и насељавали се где су хтели." (*Насеља*, 12, с. 69—70).

За време велике сеобе нашега народа с краја седамнаестог века под патријархом Арсенијем Чарнојевићем (1690), један део тог великог миграционог таласа излио се и у Тимочку Крајину. У Црној Реци доказ су томе велика села *Сумраковац*, *Звездан*, *Вражогрнац*, *Рготина*, *Трнавац* и *Доња Бела Река*. Сва се она називају *Косовцима* или *Косовљанима*. Али одакле је које село баш досељено, данашње становништво тешко се сећа. За Звездан се као поуздано тврди да је насељен из неког села Равне Сенице на Косову. Звезданци су иначе најбоље очували свој првобитни језик и остале етнографске одлике (на пр. ношњу).

За села Рготину, Вражогрнац и Трнавац зна се сада поуздано да су се доселила из истоимених села, управо заселака: *Вражогрнца*, *Трнавца* и *Рготине*, која се сада налазе у Постењској општини, срезу Дежевском, код Ђурђевих Ступова. [1]) Становништво је, селећи се, носило собом и имена својих села (матице) из којих су се кренула. Из Рготине, из *Толовца*, отселио се један део у Банат и заселио село *Долово*, крај Панчева. Постоји и мишљење да су се Рготани, Вражогрнчани и Трнавчани доселили најпре у Банат, па се тек одатле доселили у данашња своја места. Вероватнија је прва традиција.

Вражогрнац, Рготина и Трнавац би, према томе, били претставници динарске, док су Сумраковац, Звездан и Д. Б. Река претставници косовско-метохијске струје.

Цвијић бележи као динарску струју и села Криви Вир и Јабланицу под Ртњем. Сјеничане, вели, често зову Арнаутима

1) По *Речнику места* за 1925 год., заселак *Вражогрнци* има 16 кућа са 107 становника, а *Трнавци* 10 кућа са 126 становника, *Рготине* нема у тој општини, али ми г. Милан Тодоровић, арт. пук. у пензији, који је тамо (за време рата) био, тврди да је има.

Занимљиво је да Постењска општина има 4 села и 22 засеока (са 333 куће и 2570 становника)!

и отуда овде има арнаутских мала иназвања *Арнаути* (на пр., река Арнаута код Бољевца.)

Становништва косовско-метохијске струје има несразмерно више у Неготинској Крајини него ли у Црној Реци. То су сада скоро цели срезови Неготински и Крајински, са овим селима: Јелашница, Копривница, Салаш (варошица), Метриш, Сиколе, Поповица, Брестовац, Трњане, Штубик, Шаркамен, Карбулово, Јасеница, Видровац, Неготин (варош), Чубра, Мокрање, Рогљево, Смедовац, Тамнич, Кленовац и Речка. Тако исто и село на десној обали Тимока Браћевац или Браћевци.

Села: Србово или (раније) Србовла и Чокоњар су настањена порумуњеним Србима; то исто вреди и за села Слатину у Зајечарском срезу.

Колико је мени познато, сва су ова села досељеници са Косова. За села Сиколе и Браћевце постоји предање да су се доселила из краја између Призрена и Ђаковице, дакле из Метохије. [1])

Ово се становништво Неготинске Крајине доселило кад и Косовци у Црну Реку. Задржали су се овде, у Крајини, може бити због тога што је Крајина уживала велике повластице у виду аутономне области, којом су управљали засебни кнезови, постављани нарочитим бератима султановим.

Ови крајински Косовљани били су главна војска бесмртнога Хајдрук-Вељка Петровића. Под њим су, по његовој војводској дипломи, била ова села: 1. Мокрања, 2. Кобишница, 3. Буковча, 4. Србовласе (Србовлах, Србово), 5. Радујевац, 6. Короглаш, 7. Самариновац, 8. Праово, 9. Чаново (Цањево, Милошево), 10. Дупљане, 11. Каменица, 12. Острово, 13. Сухаја, 14. Паланка, 15. Купусиште, 16. Слатина, 17. Уровица 18. Вратна, 19. Јабуковац, 20. Малајница, 21. Штубик, 22. Плавна, 23. Поповица, 24. Шаркали (Шаркамен), 25. Јасеница, 26. Карболово, 27. Вировац (Видровац), 28. Трњане, 29. Сиколе, 30. Луке, 31. Глоговица, 32. Јесиково (м. Јасиково), 33. Копривница, 34. Јасикова, 35. Селаш (м. Салаш), 36. Метриш, 37. Табаковац, 38. Брусник, 39. Тавнич, 40. Рајац, 41. Смедовац, 42. Рогљево, 43. Благовановац (Бљувановац), 44. Речка, 45. Брестовац, 46. Чокоњар, 47. Чубра, 48. Неготин. [2]) Сва ова села, сем Суваје, и данас постоје.

---

1) Маринко Станојевић: *Зборник прилога за познавање Тимочке Крајине,* књ. II, стр. 58,

2) Милићевић М. Ђ.: *Кнежевина Србија,* стр. 894.

Варошице: Брза Паланка (у народу Брза или Паланка), Јабуковац, Кладово, Текија и Д. Милановац (Пореч), насељене су Србима, поглавито из Крајине, а има међу њима насељеника и из других, даљих крајева. Има међу њима, разуме се, и и понешто Румуна.

5. **Црногорци.**

У Петрову селу, на Мирочу, у Кључу, насељени су у половини прошлога века Црногорци. Ево како Д-р Цвијић, по државним актима од 1847—1869 год., описује ово насеље:

„Опште је расположење свих попечитељстава, Државног Савета и Књаза, да их приме и олакшају им насељавање и живот. Давано је сваком по цванцик дневно на издржавање и по дукат од главе на пут од Београда у унутрашњост; даље 1000 гроша за пар волова, 300 гроша за кућу и још нешто за најпотребније алатке. За три године од досељења ослобођени су порезе. Неким од Црногораца су дате плодне земље у дунавском Кључу, али их они остављају. јер се не могу навићи на земљорадњу; једнима волови полипшу, јер не умеју да их негују. други их продају па купе козе и овце. Неће да живе у дунавском Кључу код Кладова, траже планинско земљиште, јер су они, веле, сточари. Премештају их са новим досељеницима у Петрово Село на Мирочу, нарочито 1854 год. И овде им иде рђаво, јер се уз сточарство треба бавити и земљорадњом, а они и после 15 година, 1869 год., не могу да плате порез и опрашта им се". „У лености живе и земљорадничке радове не предузимају, отечество наше не може у њима добити земљоделце", кажу званични извештаји. У акту окружија крајинског од 1866 год. (где се такође тражи да се ослободе порезе) каже се: „Црногорци, који и онако тешко могу да се одвикну својих брђанских погледа на свет и на ствари, лишени куће и кућишта, могу правити разне неприлике власти и народу. Осим тога, с једне стране ратоборни, и нимало газдински дух, у коме су ови Црногорци не својом кривицом већ судбином народа српског одрасли, а с друге стране дивљина предела у коме данас живе, удаљеност Петрова Села од већих друмова и вароши.... напослетку с вишег једног државног гледишта, не може бити у општем интересу државном да се ради наплате порезе разоравају читаве општине". (*Насеља*, 12, стр. 47)

Петрово Село је постало опет матица одакле почињу ројеви излетати. Дробњаковић је забележио у селу Радинцу (Смедеревском Подунављу и Јасеници) једну породицу од 3 куће. То су Илићи (Петровићи). Деда им је дошао из Црне Горе најпре у Петрово Село (у Крајину), одакле дође овде, настани се и ожени Влахињом. (*Насеља*, 19, с. 359).

После дужег времена Црногорци су се навикли на земљорадњу и постали највредније земљорадничко становништво тога краја.

Црногорци у Петрову Селу су Катуњани, највише Чевљани. Њима су придолазила доцније и друга од истих племена. Има их сада 700—800 кућа, [1]) од којих мали део живи у селу збијеног типа, већи део по салашима. „Око њих је", каже Д-р Цвијић, „поглавито влашко становништво. Толико се осећају, да Власи из Румуније. показујући на овај крај Србије, зову га Црна Гора. То су пре досељења Катуњана биле пусте и скоро непроходне шуме, које су они искрчили и учинили културном дивљу природу. Сада је то један од најлепших и најимућнијих крајева Србије. На све стране се виде велике њиве и ливаде, нарочито око салаша, а између њих упитомљене шуме. На свакој плећатој коси угледају се лепе велике куће и зграде досељених Катуњана, окружене пространим имањима, те кашто изгледају као властелински двори. Сва околина једногласно тврди да нико није вреднији од ових Катуњана Петрова Села. Готово су сви доброга стања, а има их врло имућних. Посматрач се изненади, видећи шта све раде и шта све износе на продају њихове жене и девојке на малене пијаце дунавских вароши, а преносе и у Румунију, почевши од јагода (у маси) и плетених корпица до ручних женских радова. Знатан извоз стоке и жита". (*Насеља*, 12, с. 60).

6. **Моравовардарци**

За Косовцима су, или у исто време, досељени Моравовардарци, који се и данас познају по својим дијалекатским особинама. На пример, јужноморавски наставак -ја у прошастом придеву и данас се лепо чује у селима, као што су Планиница, Врбовац, Илино, Мирово и т. д. Моравовардарци, по општој својој особини исељавања, струјали су полако али

1) По последњем попису (1925), у Петрову Селу је било 165 кућа са 950 становника.

стално и тако засељавали овај крај. Захватају поглавито јужни и југозападни део Црне Реке.

Становништво Планинице највећим делом је засељено из Нишког и Топличког округа, па из Старе Србије (са Косова). [1])

Села у подножју Тупижнице Ласово и Леновац имају врло разнолико становништво. У околини тих села, за време турске владавине, били су збегови за Тимок. У Леновцу има досељеника из Старе Србије. За породицу прослављенога јунака Хајдук-Вељка Петровића постоји традиција да се доселила из Старе Србије. У Леновцу и Планиници живи јака породица Болутића или Булутића, за коју се тврди да се доселила из околине Новога Брда. Болутића, веле, има и у Врбовцу (у Бољевачком срезу) и Оснићу.

Најстарији су досељеници у Ласову из Тетова. Интересантно је да су досељеници из Тимока и Заглавка у Ласову и Леновцу изгубили неке своје карактеристичне говорне одлике. Тамо се м. *ч* и *џ* чује *ћ* и *ђ*; вокално л изговара се *у*; полуглас је замењен са *а*, итд.

7. Власи или Румуни

Румунско становништво Тимочке Крајине се дели на Унгурјане и Царане. Унгурјани су досељеници из Ердеља, Царани из Румуније. Гранична је линија међу њима линија која иде од Мироча на Дели-Јован и Сто. Али су се они, разним миграцијама с истока на запад, јако измешали.

Између Унгурјана и Царана има разлике у језику, ношњи, па и у физичкој развијености. Унгурјани, на пр., јако умекшавају зубне сугласнике (d, t, z и s) испред меких вокала (e, i).

Према својим осматрањима и проучавањима румунских насеља, закључујем да међу нашим Румунима — Власима — нема ни мало старинског становништва. Све су то досељеници. Пада у очи јака покретљивост румунског становништва. За њега Дунав није никаква сметња у комуницирању између Влашке и Крајине. На својим лаким чамцима и лађицама, т. зв. ораницама, па и простим пливањем, врло су често прелазили с једне стране на другу.

Одмах по коначном ослобођењу Тимочке Крајине, настало је знатно комешање становништва на граници срп-

1) Опширно о насељима Планинице и Ласова у моме *Зборнику прилога за познавање Тимочке Крајине,* књ. III.

ско-румунској, на Дунаву. Свакодневно пребегавање становништва преко Дунава из Румуније у Крајину, и обратно, била је најобичнија појава. Кнез Милош је, преко својих пограничних власти, енергично настојавао да се бегунци из Румуније што лепшпе прихватају и њима насељава ова запустела покрајина. У врло великој већини било је пребегавања из Румуније у Крајину; док је пребегавање из Крајине у Румунију било слабије. О томе има доста лепих података у архивској грађи, коју је публиковао Д-р Тихомир Ђорђевић у Насељима, књ. 22, Српске краљевске академије. Кнез Милош је давао све могуће олакшице и повластице, само да се овога становништва што више привуче у Крајину из Румуније. Напомињем само случај са образовањем села Михаиловца од становништва из Великог Острва (с. 120 — 156). Напротив, са румунске стране чињене су све могуће тешкоће овом пребегавању румунског становништва у Крајину. [1])

---

1) Пре нешто више од пола века, румунска пропанганда чинила је покушаје на исељавању Румуна из Крајине: даване су им све могуће повластице, на пр. бесплатно земљиште, али се тако тамо насељено румунско становништво враћало своме завичају — у Крајину.

О Румунима је врло занимљива и документована студија г. Д-р Тих. Ђорђевића у књизи: *Из Србије Кнеза Милоша*, II, стр. 90 — 113.